

ГЕОПОЛІТИЧНА ГЕОМЕТРІЯ США – ЄС – РОСІЯ – УКРАЇНА

Геополітичний простір України передбачає визначення таких пріоритетних зовнішньополітичних напрямків як ЄС (перспективна мета на інтеграцію до європейського політичного, економічного, правового простору), РФ (найбільший впливовий сусід, відносини з яким визначаються високим рівнем взаємозалежності) та США (глобальний актор, інтереси якого значною мірою визначають розстановку сил на європейському та пострадянському просторі).

Параметри відносин в геополітичній геометрії США – ЄС – Росія – Україна характеризуються відносинами, за яких рівень відносин України з цими трьома партнерами визначається не її позицією чи намірами, а рівнем геополітичного суперництва або співробітництва й здатністю виробити цими суб'єктами дієві механізми подолання протиріч і стратегії відносин, що виникають між США, ЄС, Росією. Відносини між цими трьома акторами характеризуються розробкою стратегій, що з метою посилення позицій та розширення сфер впливу в політиці кожного з складових трикутника США – ЄС – Росія, спрямовані на послаблення позицій однієї із сторін через зближення з іншою складовою: США та ЄС поєднані трансатлантичними зобов'язаннями в сфері безпеки; налагодження діалогу ЄС – Росія в інтересах зменшення гегемонії США в Європі; посилений російсько-американський діалог (особливо після 2001р.) в інтересах тиску на ЄС.

В даному контексті важливим є визначення специфічних сфер перетину інтересів США, ЄС та Росії в практичній площині щодо геополітичного району, складовою якого є Україна, та визначити роль і місце України в них. Такими сферами є: стратегічна безпека, економічне співробітництво та енергетична співпраця й регіональне співробітництво. Питання полягає в тому чи здатні сьогодні ці важливі для України актори перейти до реалізації стратегічного співробітництва, що має призвести до формування стратегії взаємодії в периферійних регіонах.

В сфері стратегічної безпеки визначальними є параметри геостратегій цих сторін щодо простору між євроатлантичною/європейською та євразійською геостратегічними сферами. Європейська геостратегія сьогодні звісно відрізняється рівнем глобальності та розробленості від американської. Водночас, абсолютно очевидними є тенденції до формування Європейським Союзом орієнтованого на Європу геополітичного простору з неодмінним включенням проміжних країн до сфери своїх інтересів у східному та південному напрямках, механізмами якого виступають як процес розширення, так і формування від-

повідних концепцій сусідства у поєднанні з проектами розбудови комунікаційних транспортних коридорів та необхідної інфраструктури. На сьогодні можна говорити про відповідні геополітичні сфери європейського геополітичного простору:

1) Норвегія, Ірландія, Швейцарія, Ліхтенштейн – країни Європейського економічного простору, що не мають на порядку денному проблеми відповідності критеріям вступу, на заваді їхньому приєднанню є відсутність позитивного виявлення населення щодо вступу до ЄС;

2) Албанія, Боснія, Македонія, Сербія-Чорногорія, Косово і, можливо, Туреччина є державами, терміни прийняття яких важко передбачити, але які є учасниками Пакту стабільності для Південно-Східної Європи. Хорватія і Македонія у 2001 р. підписали з ЄС Угоди про стабілізацію та асоціацію, які дають право розпочати переговори в майбутньому (після їх виконання) про повноправне членство в ЄС, з іншими балканськими державами такі угоди готуються до підписання;

3) країни-об'єкти європейської політики сусідства: з півдня – країни Північної Африки та Близького Сходу, об'єднані крім іншого з ЄС Євро-Середземноморським діалогом (Барселонський процес), а також зі сходу – західні нові незалежні держави Молдова, Беларусь та Україна;

4) вектори зацікавленості ЄС йдуть далі через Чорноморський, Каспійський регіони до Центральної Азії з проектами реалізації гео економічних інтересів в сфері транспортних комунікацій та доступу до джерел енергопостачання.

Реалізація планів формування Великої Європи відбувається із паралельним посиленням політики Росії на пострадянському просторі з метою оформлення власної сфери впливу (євразійського геостратегічного району), головними об'єктами якої на даному етапі виступатимуть держави СНД. Навряд чи можна говорити про наявність єдиного геополітичного цілого на пострадянському просторі, що обумовлено відмінними, здебільшого відцентровими від РФ, зовнішньополітичними орієнтирами країн-складових. Росія використовує економічні, політичні, інформаційні та військові важелі для реінтеграції країн "близького зарубіжжя". Перспективи інтеграційних процесів на пострадянському просторі пов'язані з утвердженням Росії в якості сильного фінансово-економічного інтеграційного центра, впливового і в європейському масштабі також, це завдання пов'язане із розвитком співробітництва Росії та Європи. При цьому для Росії важливо уникнути ізоляції від ключових позицій у формуванні політичної та економічної структури Європи.

США, виступаючи в якості єдиної глобальної держави, зосереджені на реалізації глобальної мети на встановлення політико-економічного контролю в світі в цілому. Головною метою для США на пострадянському просторі залишається забезпечення стратегічного контролю над Російською Федерацією, механізмами є формування поясу підконтрольних держав вздовж кодонів Росії через "розширення доктрини демократії та стабільності з Заходу на Схід". Власне, ЄС та США в геополітичному контексті формують спільну євроатлантичну геостратегічну сферу, і як для США, так і для ЄС значна увага приділяється російському чиннику, а саме небажаному для американських національних глобальних інтересів й європейських регіональних інтересів посилення позицій Росії в регіоні та світі.

В даному контексті наявною є дія однієї із закономірностей традиційної геополітики – боротьби морських та континентальних сил – через запровадження стратегії оточення конкурента (Росії для США та ЄС) поясом підконтрольних держав для здійснення тиску в інтересах встановлення повного контролю над Євразійським континентальним простором із потенціалом впливу на інших акторів, що претендують на статус світових держав – Індії та Китаю.

Так, щодо України, то як США, так і ЄС висловлюють зацікавленість в здійсненні успішних економічних та політичних реформ, розбудові в Україні демократичного суспільства, що сприяє їхній більш широкій меті на збереженні її в сфері впливу як європейського, так і євроатлантичного. Однак різняться інтереси сторін та стратегії щодо їх реалізації. Для Європейського Союзу Україна важлива у якості передбачуваного та підконтрольного сусіднього простору і ЄС не готовий в найближчій перспективі обговорювати питання вступу України до ЄС, що передовсім обумовлено процесами всередині ЄС після масштабного розширення 2004 р. США ж зацікавлені в прийнятті України до ЄС й остаточному закріпленні меж сфер впливу поряд з Росією.

Власне процеси розширення як ЄС, так і НАТО виступають вагомими чинниками в сфері інтересів стратегічної безпеки ЄС, США та Росії. Україна виступає об'єктом в політиці цих суб'єктів щодо зовнішнього оточення: сусід на східній периферії ЄС, східний фланг "зони відповідальності" НАТО, центральна складова реінтеграційних проектів пострадянського простору для Росії. Розширення ЄС та НАТО є взаємопов'язаними процесами. Водночас у цих двох процесах можна визначити певні конфліктні моменти для сторін даної геополітичної геометрії. Розширення для самого Євросоюзу виступає засобом закріплення зони свого впливу на континенті. США розглядають розширення ЄС та НАТО в контексті збереження своєї присутності на Європейському континенті в політичному та військово-стратегічному плані. Формується двокомпонентна тенденція: з одного боку, окремі країни Європи, як, скажімо, Франція, вбачають в розширенні ЄС на Схід потенціал до посилення американського впливу всередині Союзу через лобіювання інтересів низки центральноєвропейських та пострадянських країн Сполученими Штатами щодо їхнього вступу в Євросоюз, у такий спосіб перетворюючи їх на нових союзників США в Європі. При чому переважною тенденцією стало формулювання стратегії входу в ЄС через НАТО: тобто членство в НАТО розглядається як одна з головних передумов вступу до ЄС. В такому варіанті країни досягають надання гарантій безпеки та забезпечується остаточний вихід зі сфери впливу Росії. Членство в НАТО для США виступає як важливий елемент підтримки євроінтеграційних прагнень країн-кандидатів на вступ. Таким чином, через НАТО країни-кандидати на вступ до ЄС отримують змогу використовувати механізм впливу США на країни ЄС.

З іншого боку, але в контексті першої складової цієї тенденції, можна говорити про той факт, що розширення ЄС за рахунок держав з невідповідними європейським стандартам параметрами економічного та політичного розвитку виступає для США засобом послаблення, принаймні на деякий час, західноєвропейського центру тяжіння в сучасній геополітичній грі, і продовженням повноважень НАТО в сфері забезпечення стабільності і безпеки Європи.

В інтересах США не допустити посилення впливу Росії на держави, що залишаються поза межами процесу європейської інтеграції. У такий спосіб зростають можливості збільшення ваги самої Європи як самостійного центру сили: балансує між євроатлантистською та європейською геополітичними парадигмами, ЄС прагне розбудувати безконфліктну схему взаємин із Росією, з одного боку, та із США, з іншого.

Для Російської Федерації характерним є еволюція сприйняття процесів розширення ЄС та НАТО: із усвідомленням того, що інтеграція з ЄС вимагає більшої відповідності цінностям і критеріям європейської системи й передбачає більший рівень інтегрованості в цю систему, ніж у випадку членства в НАТО, що сприймалося Росією у формі наближення військово-стратегічної загрози до кордонів Росії, актуалізується європейсько-російський діалог в контексті пом'якшення відчуття вразливості Росії від подальшого поглиблення європейського інтеграційного процесу. Приєднання України до Євросоюзу

посилює потенціал впливу Союзу на процеси в пострадянському просторі, що суперечить інтересам Росії.

В цьому контексті українсько-російські відносини для ЄС виступають важливим чинником стратегії на східному векторі: ЄС зацікавлений в стабільних відносинах між Україною і Росією, однак не створюючи умов для зближення їх за рахунок відносин з ЄС. Росія для ЄС з огляду на вагу самого суб'єкта виступає ключовим партнером у формуванні стабільного середовища на східних кордонах. Важливо, що вже є усталеною тенденцією – зближення інтересів Росії з ЄС або з США призводить до активізації механізмів “м'якої ізоляції” України, що є наслідком різких коливань в зовнішньополітичній стратегії останньої від одного пріоритетного напрямку до іншого. Саме тому Україна потребує рівноваженої стратегії відносин з цими сторонами, не граючи на їх протиріччях.

Економічна взаємодія для ЄС та для Росії виступають механізмами реалізації геоекономічних інтересів, а також можливим інструментом укріплення своїх позицій як незалежних від США центрів світової політики. Для США економічна присутність підкріплюється політичним контролем над важливими для них регіонами та країнами. Тому проекти економічної інтеграції на євразійському просторі впливають на інтереси США опосередковано, а той час, коли для європейських інтересів це безпосередній вплив на потенціал реалізації своїх інтересів.

На сучасному етапі економічний діалог ЄС – Росія спрямований на формування загальноєвропейської зони вільної торгівлі, що був започаткований у жовтні 1999 р., а на саміті ЄС – Росія 10 травня 2005р. вже підписані конкретні механізми реалізації цієї мети – Дорожні карти по формуванню чотирьох спільних просторів: економічного, в сфері свободи, безпеки та юстиції, зовнішньої безпеки, а також досліджень, освіти та культури. В обговоренні проблем економічної співпраці дещо різняться інтереси сторін. Так, для ЄС важливим є акцентування на спільних цінностях в основі європейсько-російського співробітництва в усіх сферах, для Росії ж – питання оцінки прямих прибутків та втрат при розширенні від європейської інтеграції. Характерно, що на цьому етапі в риториці європейських та російських політичних діячів акцентується увага на формуванні “просторів ЄС та Росії” та необхідності вироблення правил поведінки на цих просторах інтересу.

Характерно, що Україна для ЄС після 2004 р. залишається осторонь від дискусій про поглиблення економічної співпраці з ЄС через поглиблення дестабілізаційних тенденцій всередині країни. Крім того, для України стоїть питання європейської економічної інтеграції чи євразійської. Свого часу (15 травня 2002р.) вже озвучувалася ідея відносин України з ЄС у вигляді Спільного політичного й економічного європейського простору, але представлена ця ідея доволі нечітко. Така концепція кореспондувалася із діалогом ЄС та Росії щодо формування Єдиного європейського економічного простору. Дійсно формат відносин, що пропонується в рамках концепції нового сусідства нагадує статус відносин з учасниками Європейського економічного простору (ЄЕП) у складі Норвегії, Ірландії та Ліхтенштейну із відмінністю в тому, що такий формат відносин з Євросоюзом ці країни обирали самі, а у випадку країн-сусідів такий формат пропонується Союзом. Основними принципами цього формату відносин є: адаптація до *acquis*, в частині, що стосується функціонування внутрішнього ринку; країна-учасниця внутрішнього ринку має бути готова до спільної політики в сфері конкуренції та формування механізмів контролю за її дотриманням; перевага багатостороннього формату у відносинах в рамках Європейського економічного простору.

Безумовно, що реалізація ідеї спільного європейського економічного простору на засадах інтеграції з Європейським Союзом могла б в принципі скласти основу для розвитку інтеграційних процесів між окремими пострадянськими державами, які виступають країнами-сусідами ЄС. Для України це означало б принципово нову перспективу, коли прак-

тично могла б бути знята геополітична і гео економічна дилема напрямку інтеграції. Оскільки обидва ці вектори могли б бути поєднані в рамках єдиного інтеграційного курсу, спрямованого на формування спільного економічного та політичного простору.

Однак для України перспектива участі в угодах на зразок Європейського економічного простору не є реальною принаймні в короткостроковій перспективі через наступні причини: затягування процесу адаптації законодавства до норм і принципів ЄС; низькі темпи економічно-торговельної та інвестиційної інтеграції України з ЄС; поточна структура торгівлі ЄС та України; Україна не готова до конкуренції з європейськими виробниками товарів та послуг.

Питання входження України до Єдиного європейського економічного простору має ув'язуватися з іншим напрямком формування єдиного економічного простору – між РФ, Україною, Білоруссю та Казахстаном (Договір ЄП, вересень 2003 р.). В цьому контексті зауважимо, що в цілому Європейський Союз не висуває заперечень щодо формування зон вільної торгівлі й має цілі щодо сприяння регіональній інтеграції на своїх периферіях. Отже, єдиним реальним позитивним виходом з ситуації різноспрямованих економічних інтеграцій міг би бути взаємопов'язаний, синхронізований, скоординований розвиток інтеграційного процесу в обох напрямках з формуванням дійсно спільного економічного простору на засадах європейських *acquis*. Тобто реальною основою такої інтеграції в сучасних умовах мають бути саме стандарти Європейського Союзу. Таким чином, для України дилема “європейська економічна інтеграція vs євразійська” не є питанням вибору, це питання співробітництва на можливих для України рівнях, що відповідають національним інтересам України та можливостям щодо їх реалізації. Крім того, на сьогодні формат формування загальноєвропейської зони вільної торгівлі виключає Україну як рівноправного партнера через відсутність економічних підстав вважати її такою.

Каталізатором геополітичної гри на пострадянському просторі є її енергетична складова. Як вже зазначалося вище, енергетична дипломатія перетворилася на важливу складову зовнішньої політики країн, особливо на євразійському просторі. При чому для України, враховуючи її потужний транзитний потенціал, еволюції підходів до України у енергетичному співробітництві є саме об'єктом геополітичної гри навколо енергетичної безпеки як США, Росії, ЄС, так і самої України. Місце і роль України в даній геополітичній грі визначаються, по-перше, її транзитним потенціалом РФ – Україна – Європа, по-друге, транзитним потенціалом Каспійський регіон – Україна – Європа/США. Крім того, участь в цих проектах означає не лише отримання прибутків від гео економічних переваг, а і вирішення проблем власної енергетичної безпеки з огляду на значну залежність від РФ як основного джерела енергопостачання (75-80% потреб України в нафті, 20-25% - у природному газі).

Енергетичне співробітництво суттєво впливає на відносини в трикутнику ЄС – Україна – Росія. Остання теза обумовлюється тим, що ЄС є найбільшим споживанням російського природного газу (67% у 2000 р., після розширення очікується збільшення залежності до 73%), Росія відповідно є головним постачальником енергоресурсу, Україна виступає головним транзитером газу з Росії до ЄС (з Росії до ЄС через територію України транспортується 93,7%, лише 3,2% через Білорусь).

Інтересами Євросоюзу в енергетичному співробітництві є забезпечення достатньої кількості енергопалива з акцентом на зростання споживання природного газу в енергетичному балансі ЄС і диверсифікація джерел енергопостачання, зокрема з Каспійських джерел та Північної Африки. В “Енергетичній стратегії ЄС на 2000-2020 рр.” однією з цілей визначається зменшення залежності від одного джерела транспортування газу з Росії, крім того, в пріоритетних проектах ЄС у газовій сфері участь України не передбачається.

Одночасно активно розвивається енергетичний діалог ЄС – Росія в контексті розбудови нових газо- і нафтопроводів в обхід території України (фактично мова йде про п'ять додаткових трубопроводів) з метою усунення української монополії на транзит російського газу в середньостроковій перспективі. Незважаючи на популярну в українській політологічній думці тезу про довгостроковість таких перспектив через той факт, що для реалізації даних проектів Росія потребує додаткових інвестицій в газовидобувну галузь, в той час, коли європейські інвестиції стримуються через політичні міркування, обхідна стратегія вдало реалізовується на практиці. Наприклад, запровадження чергової нитки Балтійської трубопроводної системи з Росії до країн Європи у вересні 2005 р.

Важливою тенденцією в сфері енергетичного діалогу ЄС і Росії щодо України є той факт, що більшість газових проектів ЄС не стосуються інтересів України, проте у випадку виконання проектів будівництва Росією газопроводів поза територією України, це може спричинити негативні наслідки для України, а саме зменшення транзиту через українську ГТС на дві третини. Аналіз даної ситуації дає підстави визначити, що розробка обхідної стратегії для України є наслідком політичних міркувань.

Інший вектор транзитного потенціалу стосується проектів транспортування нафти та газу з Каспійських родовищ до Європи та США. Боротьба за виробництво та транспортування енергоресурсів з Каспійського регіону набуває стратегічного значення в контексті забезпечення економіко-політичного контролю над регіоном ЄС, США, Росії. Для України участь в цій геополітичній грі виражається проектом розбудови Євразійського нафтотранспортного коридору (ЄАНТК), складовою якого на території України є збудований нафтопровід Одеса – Броди із проектами добудови його територією Польщі Полоцьк – Гданськ, що актуалізує питання регіональної співпраці в чорноморсько-каспійському напрямку, про що мова піде нижче.

Зазначимо, що запроваджені в дію нафтопроводи Баку – Супса, Баку – Тбілісі – Джейхан, південнокавказька газопровідна система Баку – Тбілісі – Ерзерум, Баку – Новоросійськ є свідченням реалізації і в даному напрямку обхідної щодо України стратегії транспортування енергоносіїв з каспійських родовищ. Більше того, інші спроби диверсифікації джерел енергопостачання з Центральної Азії (Туркменістан, зокрема) також носять риси транзитної залежності від території Росії, що проблематизується оплатою українською стороною як за енергопаливо, так і за транзит. Складно відбуваються процеси, в першу чергу, заповнення нафтопроводу Одеса – Броди каспійською нафтою здебільшого через наявність вже розгалуженої мережі її постачання та пошуку партнерів в заповненні системі в європейському напрямку, з іншого боку – добудова польською стороною даного нафтопроводу відбувається досить інерційно, що обумовлено і позицією ЄС щодо цього транспортного енергетичного проекту. Розбудова транспортний коридорів з каспійських родовищ складається з двох частин: безпосередньо від джерел видобутку енергосировини до Чорного моря і далі – до Європи або через територію України, або Чорноморськими протоками й Середземним морем. Незважаючи на переважаність проток і обмеження Туреччиною вантажоперевезень сьогодні за умов значно менших обсягів видобутку нафти та газу з Каспійського регіону, США та ЄС віддають перевагу підконтрольним просторам для формування транспортних коридорів, тобто в обхід території України. Однією з головних причин є непостійність зовнішньополітичних орієнтирів та низький інвестиційний потенціал, що наразі демонструється Україною, які у сукупності зменшують привабливість українського варіанту.

Таким чином, енергетичне питання виступає ще одним засобом тиску на Україну в геополітичній геометрії США – Росія – ЄС – Україна, що здебільшого відбувається не на користь українським інтересам.

Суттєвим елементом аналізу є теза про небезпечний характер визначення Україною у якості стратегічних напрямків своєї геостратегії трьох впливових акторів міжнародних відносин, які можуть виступати і виступають конкурентами в сучасному геополітичному середовищі при збереженні значного рівня кооперації. В геополітичній геометрії США – ЄС – Росія – Україна останній вельми важливо не балансувати на цих напрямках, не грати на інтересах трьох інших акторів, не вдаватися до вирішення своїх інтересів із однією з сторін за рахунок іншої, що і складає небезпеку. Дотримання відносин рівнонаближеності в усіх цих напрямках, послідовне взаємовигідне співробітництво з ними в питаннях, що складають національний інтерес України, уникнення різкого коливання від одного стратегічного напрямку до іншого мають складати основу стратегії України в існуючому геополітичному середовищі.

Перелік літератури:

1. Денисюк В. На периферії Європейських інтересів // Політика і час. – 2002. - №9. – С.21-37
2. Gould T. Ukraine`s Place in the Wider Europe / 44th Annual Convention on the International Studies Association, Portland, Oregon, February 26 –March1, 2003. – 22p.
3. Гальчинський А. Нові можливості євроінтеграційної стратегії України // Аналітичний щоквартальник Делегації ЄК в Україні. – 2003. - №3. – С.1-9
4. EU-Russia energy partnership // <http://europa.eu.int/scalplus/leg/en/lvb/127055.htm>
5. Green paper on energy supply security. – Commission of the European Communities, Brussels, November 29, 2000. – 120 p.